

ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ФОРМИ І ЗМІСТУ МИСЛЕННЯ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «DIALECTICA»

Після другої світової війни з Міжнародної спілки філософів, заснованої в 1900 р., виділилась група вчених-природознавців, які займаються філософією. Ця група організувала Міжнародну спілку логіки, методології та філософії наук. З 1947 р. чотири рази на рік виходить орган спілки — журнал «Dialectica», що редагується швейцарським математиком і філософом президентом Цюріхського філософського конгресу Гонсетом, французьким фізиком і філософом Башеляром та відомим швейцарським геометром Бернайсом. Крім них, у роботі журналу беруть активну участь швейцарський фізик В. Паулі, французький фізик-логік Жан-Луї Детуш, фізик-логік Полета Детуш-Февріє, психолог Піаже та ін.

Організація філософами-природознавцями окремої спілки та розробка ними питань

діалектики заслуговує на увагу з боку нашої філософської громадськості. Проте ґрунтовних досліджень про діяльність цієї групи в нашій філософській літературі немає, за винятком статті т. Роже Гароді про сучасну французьку буржуазну філософію, де дається аналіз поглядів Гастона Башеляра¹. У даній статті ми не маємо на меті давати загальну оцінку діяльності вказаної групи філософів, розглянемо лише, як на сторінках журналу «Dialectica» розв'язується одна філософська проблема — проблема співвідношення форми і змісту мислення. Цю проблему ми розглянемо у такому порядку: 1) розв'язання основного гносеологічного питання, 2) питання про діалектику змісту мислення, 3) питання про діалектику форм мислення, про їх залежність від змісту.

1. Питання про первинність матерії та вторинність свідомості. Стихійний матеріалізм та суб'єктивістський релятивізм

Розв'язання основного гносеологічного питання повинно передувати розв'язанню інших проблем. Процес мислення матеріальний за змістом, ідеальний за формою в тому розумінні, що мислення є одна з форм руху матерії. Лише визначивши відношення мислення і буття, ми можемо розглядати теоретичне мислення як таке, в ньому самому визначаючи і зміст і форму.

Журналові в цілому властива неопозитивістська тенденція обійти пряму постановку цього питання. Неопозитивізм різних відтінків виступає не тільки проти категорії «матерія», а й проти категорії «буття». Як пише А. Пап в статті «Логічний емпіризм та

раціоналізм»², «фізикалісти Віденського кола» та Рассел твердять, що предикат «існує» (exists), що він не є логічним, «дескриптивним» предикатом, тобто не є філософською категорією, а лише граматичним предикатом, «оператором», знаком, який показує, в якому (логічному) відношенні, в якому зв'язку розглядається логічний суб'

¹ Див. Роже Гароді, Основные направления современной буржуазной философии во Франции. «Вопросы философии», 1954, № 4.

² А. Пап, Logical empiricism and rationalism. «Dialectica», vol. 10, No 38, 1956, стор. 165.

ект. За цією складною термінологією криються намагання звести буття до відношення, підмінити питання про об'єктивне існування предметів питанням про відношення їх між собою. При цьому саме відношення неминуче трактується як відношення ідеальне. Американський літератор і філософ Фейблмен пише: «Ви бачите олівець, що лежить на книзі, і ви бачите більше, ніж це—ви в рухові сприйняття вловлюєте також між книгою та олівцем відношення «більше ніж»... Олівці та книги можуть зникнути,... тоді як «більше ніж» залишиться»¹.

Як бачимо, залишилось у Фейблмена не матеріальне, об'єктивне відношення— воно не існує окремо від речей і зникає разом з олівцем і книгою. Залишилось поняття «більше ніж» логічна категорія відношення, думка. Матерія зникла, думка залишилась.

З цих позицій неопозитивізм рішуче відкидає всяку «онтологію» і критикує інші школи ідеалізму, і така постановка питання властива більшості статей, що публікуються на сторінках журналу «Dialectica». В цьому відношенні характерна рецензія Ф. Кренера (Цюріх) на книгу голландського екзистенціаліста Ф. Ван Стеенбергена «Онтологія»². У екзистенціалістів категорія буття стоїть у центрі всієї системи, «буття» — найбільш загальне, широкое, найпростіше і найясніше поняття, пише Ван Стеенберген; воно — джерело всіх інших очевидностей. При цьому «буття» у екзистенціалістів тотожне «Я»: «я існую» — вихідний пункт екзистенціалізму. Кренер заперечує це твердження. Він говорить, що «таке всеохоплююче поняття не має рівно ніякого змісту, воно мусило б також включати своє чисте заперечення»³. Категорія буття, продовжує він, має зміст там, де ми, поєднуючи її з категорією небуття, виводимо становлення, як це мало місце в грецькій філософії. Але далі Кренер робить типово неопозитивістську помилку. Він пише, що прийнявши категорії

буття, небуття і становлення, гераклітове «все тече», треба шукати стійке в ційплинності і знайти його можна лише в платонових «ідеях»¹. З цього Кренер робить висновок, що всяке онтологічне питання є «метафізика».

Більшість співробітників журналу «Dialectica» додержуються тенденції — уникати постановки основного питання філософії. Там, де вони прямо ставлять питання про первинність матеріального буття і вторинність свідомості, часто блискуче підтверджується ленінська характеристика руху від стихійного матеріалізму через релятивізм до суб'єктивного ідеалізму. «Зникла вчорашня межа нашого знання безконечно малих часток матерії,— отже, робить висновок ідеалістичний філософ,— зникла матерія (а мисль залишилась)»².

Фердинанд Гонсет виходить з того, що «ідея зовнішньої реальності, яка не є лише фактом нашої волі та уяви, невіддільна від всякої дослідницької діяльності»³. Це — стихійний матеріалізм. Але Гонсета бентежить те, що наші знання про «зовнішню реальність» постійно змінюються, «Вчорашня реальність — не більше, ніж видимість, і хто знає, чи не конструюється завтрашня реальність за межами сьогоднішньої». Питання про об'єктивність, матеріальність зовнішнього світу змішане з питанням про пізнаність його, і внаслідок цього непомітно замість об'єктивної реальності з'явилась «ідея реальності». «Цю ідею передіснуючої реальності, що має власні характерні особливості, ...сучасна наука більше не щадить». Матерія зникла, думка лишилась. Ідею «передобумовленої», «передіснуючої» реальності Гонсет вважає властивою «здоровому глузду», суб'єктивний ідеалізм — теорії, науки і намагається вийти з положення шляхом «діалектичного синтезу» двох аспектів. Але в цьому питанні матеріалізм і ідеалізм непримиренні. Зрештою, треба сказати, що

¹ James Fableman, Knowing about Semipalatinsk. «Dialectica», vol. 9, No. 35/36, 1955, стор. 281.

² F. K r ö n e r, F. Van Steenberg, Professor an der Universität Löwen. Ontologie. «Dialectica», vol. 10, № 38, 1956, стор. 180—183.

³ F. K r ö n e r, F. Van Steenberg, Professor an der Universität Löwen. Ontologie. «Dialectica», vol. 10, № 38, 1956, стор. 181.

¹ Платон, за свідченням Арістотеля, саме таку еволюцію і проробив; у наш час її проробив Уайтхед. Однак, це — еволюція не від Геракліта, а від Кратіла, а неопозитивіст Кренер саме тому й неопозитивіст, що не відрізняє Геракліта від Кратіла, діалектики від релятивізму.

² В. І. Ленін, Твори, т. 14, стор. 259.

³ Тут і далі див. F. G o n s e t h. Connaître par la science. «Dialectica», vol. 9, № 33/34, 1955, стор. 130—132.

в ряді місць у Гонсета цілком виразно перемагає саме «здоровий глузд» природознавця.

Послідовник Гонсета Франсуа Мош в статті «Так, ні — можливо» робить ту ж помилку — змішує дві сторони основного питання філософії. Головною рисою поняття «об'єкт» у класичній фізиці він вважає пізнаваність об'єкта (у формулюванні Лагранжа), в релятивістській фізиці — неможливість його повного і вичерпного опису. Вже в цій підміні питання міститься логічна основа для суб'єктивістських висновків. Поставивши спочатку питання — «що таке об'єкт», тобто — чи існує об'єктивний, матеріальний світ, Мош відповідає: «Таким чином, на питання: «Чи об'єкт це?» можна іноді відповісти: ні, можна іноді відповісти: можливо, — ніколи не можна відповісти: так»¹.

Однак, заявивши, що сучасна фізика носить індетерміністський характер, Мош намагається зайняти матеріалістичну позицію. Він пише: «Ніхто, однак, не робить із цього висновку ні про те, що електрон має свідомість, ні про те, що він сам являє собою щось подібне нашій свідомості. Адже окре-

мі властивості нашої свідомості зовсім не примушують нас сумніватись в «існуванні» і «реальності» нашого «Я» і «Я» нам подібних. Чому більш чи менш аналогічні властивості корпускул забороняють нам зробити висновок про їх «реальність», про їх «об'єктивне існування?»¹.

Ще чіткіше ця матеріалістична тенденція проявлялася у швейцарського філософа та геометра Дінглера: «Під «дійсністю», — писав він, — всі нормальні люди розуміють загальний, об'єктивний зовнішній світ... В усякому разі ми розрізняємо цей, в подробицях невичерпний, реальний зовнішній світ від внутрішнього світу з його почуттями, думками, прагненнями. Останні кожен має тільки для себе, — внутрішній світ «суб'єктивний»². На жаль, при дослідженні конкретних питань автор забуває про цю фразу, і вона лишається декларацією.

Таким чином, поряд з неопозитивістською, суб'єктивно-ідеалістичною тенденцією журналу «Dialectica» слід відмітити, що частина вчених цілком виразно нехтує релятивізм і залишається в основному на матеріалістичних позиціях.

2. Діалектика змісту мислення. «Відкрита філософія» Гонсета

У суб'єктивних ідеалістів зміст мислення виступає не як відбиття об'єктивних матеріальних процесів, а як щось чисто суб'єктивне. В той же час розвиток науки ставить їх перед необхідністю констатувати і якось пояснити діалектику розвитку змісту наших знань.

Діалектика об'єктивності і суб'єктивності в змісті теоретичного мислення є діалектикою абсолютної та відносної істини. Ця діалектика особливо видна в період різкої зміни змісту понять і теорій природознавства.

У своїй так званій відкритій філософії Ф. Гонсет узагальнив такий перехід від старих до нових теорій. Цю відкрити філософію він називає діалектичною.

Гонсет виходить з такої схеми розвитку наукових теорій²:

а) Всяке наукове дослідження виходить з якихось встановлених наукових даних і «наукової мови», тобто логіко-математичного апарату.

б) Дослідження приводить до відкриття нових фактів, які не узгоджуються з відповідною ситуацією.

в) Буває, що необхідно створити нову гіпотезу для пояснення нових фактів.

г) Нова гіпотеза впливає на вихідний стан науки, на її дискурсивну систему, вносить у них зміни. «Ця ревізія може дійти до найелементарніших понять і набути вигляду справжнього перетворення елементарності»³.

Таким чином, стара теорія і не відки-

¹ F. M o s c h, Oui non—peut-être Dialectica, vol. 9, № 35/36, 1955 стр. 251.

² H. D i n g l e r., Geometrie und Wirklichkeit. «Dialectica», vol. 9, № 35/36, 1955, стр. 343.

³ F. G o n s e t h, Recherches méthodologiques, «Dialectica», vol. 9, № 33/34, 1955, стр. 143.

¹ F. M o s c h, Oui, non—peut-être. «Dialectica», vol. 9, № 35/36, 1955, стр. 252.

² Див. F. G o n s e t h, Recherches méthodologiques, «Dialectica», vol. 9, № 33/34, 1955, стр. 143.

дається, і не лишається без змін — вона входить у нову, так би мовити, в «знятому» вигляді. Гонсет називає це «діалектичним синтезом». Із цієї глибокої думки Гонсета випливає важливий висновок: ми не можемо дивитись на теорію, в тому числі і на філософську, як на щось абсолютно закінчене. Теорія повинна містити в собі такі елементи, які завжди здатні до дальшого розвитку. В цьому і полягає істотна риса «відкритої» філософії.

«...Наука не повинна бути нерушимо зв'язана із своїми попередніми позиціями, вона повинна бути здатна до експериментальної перевірки та дальшої зміни»¹.

Вимога «відкриття» філософії доводить нас до «відкриття філософії досвідом», тобто впровадження досвіду в філософію², оскільки філософія не може бути виправлена філософією, думка знята думкою, а тільки досвідом. У філософії як досвід виступає природознавство. До розуміння досвіду як суспільної практики людства, взятої у повному обсязі, Гонсет, звичайно, не дійшов.

В цих положеннях Гонсета є основи для розуміння співвідношення абсолютної та відносної істини; однак, щоб зробити вірні висновки, необхідно твердо стояти на позиціях матеріалізму, визнавати, що зміст наших понять є об'єктивний за джерелом. Саме цього бракує Ф. Гонсетові, який протестує проти неопозитивістського скептицизму; він не згоден вважати науку потоком галюцинацій. В статті «Відкриття філософії досвідом» Гонсет пише: «Якби рух науки був тільки намацуванням та сумнівом, якби вона залишала одну сумнівну позицію лише для того, щоб зайняти іншу сумнівну позицію, то як можна було б пояснити безсумнівний прогрес наукового пізнання протягом віків?»³.

Але і відмежуватися від релятивізму Гонсет не може:

«Потрібно знати, що коли поєднано деяке число гарантій, ...то наукові судження досягають такої ступені правдоподібності,

що стають майже достовірними. Ми говоримо майже достовірними, оскільки ніяка гарантія не може бути абсолютно достовірною»¹.

Виходить чисто по-релятивістськи: трохи більше, трохи менше достовірності і вже рішуче проти «нездійснимих вимог абсолютної достовірності»².

Слід звернути увагу на дві обставини.

Аналіз діалектики пізнання щодо змісту підводить Гонсета до питання про співвідношення діалектики науки та діалектики її об'єкту. Гонсет неодноразово говорить про «діалектику речей», про те, що при переході «...до об'єктів атомного горизонту міняється саме діалектика речі»³. Ф. Мош робить ще один висновок: «Немає нічого дивного у тому, що наше пізнання має властивості, які спільні і пізнаваному об'єктові, і інструментові нашого пізнання»⁴.

Ця тенденція дуже лякає відвертих реакціонерів. Американець Отто Берд у статті «Діалектика у філософському дослідженні» наголошує на тому, що діалектика не може бути «ідентична з поняттям філософії» і, більше того, ідентична з самим процесом реальності⁵. Діалектика, продовжує він, це лише метод філософського дослідження. Діалектика, за Бердом, «пропозиціональна», «запитальна» та «безкінечна». «Пропозиціональність» діалектики означає, що вона стосується тільки суджень, «логічних речень» (propositions); Берд називає це головною властивістю діалектики. Річ, говорить Берд, — це також думка, твердження, але діалектика стосується не «твердження-як-речі», не першої дії розуму, а другої її дії, висловлення про висловлення.

«Саме ця обставина, — те, що вона (діалектика. — М. П.) пропозиціональна, — відкидає гегелівський або марксистський смисл діалектики, як такої, що насамперед належить до намірів або фактів»⁶.

¹ F. G o n s e t h, L'ouverture à l'expérience. «Dialectica», vol. 9, № 33/34, 1955, стор. 18.

² Там же.

³ F. G o n s e t h, Connaitre par la science. «Dialectica», vol. 9, № 33/34, 1955, стор. 130.

⁴ F. M o s h, Oui, non — peut-être. «Dialectica», vol. 9, № 35/36, 1955, стор. 257.

⁵ O. B i r d, Dialectic in philosophical inquiry. «Dialectica», vol. 9, № 35/36, 1955, стор. 287.

⁶ Там же, стор. 288.

¹ F. G o n s e t h, Recherches méthodologiques, «Dialectica», vol. 9, № 33/34, 1955, стор. 144.

² Див. F. G o n s e t h. L'ouverture à l'expérience. «Dialectica», vol. 9, № 33/34, 1955.

³ Там же, стор. 15.

Таким чином, Берд видає себе з головою, показуючи, що боїться, як би з «діалектики речей», «фактів» не виросла діалектика «марксистських намірів». Стихійну діалектику вчених та тенденцію шукати «діалектику речей» реакціонер Берд хоче звести до софістики та схоластики, рекомендуючи журналові «Dialectica» ознайомитися з американськими дослідниками, які займаються «діалектикою» Абельяра, Петра Ломбардського та інших середньовічних схоластів.

Визначаючи діалектику як зміст розвитку науки, підходячи до думки про діалектику речей, Гонсет та його прихильники розглядають діалектику як форму теоретичного мислення, як метод, як природу змісту.

Слід відзначити, що цим питанням організатори журналу «Dialectica» займаються, насамперед, як природознавці, розробляючи «фізико-логіку», науку про формальну структуру фізичних теорій. Ці дослідження приводять їх до філософського питання про зв'язок форми і змісту мислення взагалі. Співробітниця журналу Детуш-Февріє в книзі «Про структуру фізичних теорій» намічає три можливих розв'язання проблеми:

«1) Логіка всезагальна і єдина, значить, нормативна а ргіогі, проявляючи закони чистого розуму і не виражаючи жодним чином змісту пізнання.

2) Логіка довільна при дотриманні певних умов зв'язку і, отже, є лише тавтологією, синтаксисом, незалежним від пізнання в цілому і від структури духа.

3. Питання про природу форм мислення

Діалектика об'єктивності та суб'єктивності у формах мислення є нерозв'язною проблемою для сучасного суб'єктивного ідеалізму. Оскільки форми мислення не залежать від окремого мислячого індивіда, вони об'єктивні, загальнолюдські. Цей момент був зафіксований і зведений Кантом в односторонню філософську систему. Об'єктивність форм мислення для Канта означає лише те, що природа цих форм не залежить від волі окремого «Я», окремого індивіда, що вони мають загальнолюдське значення. Тому для Канта об'єкт мислення не співпадає з «річчю у собі»; поняття об'єкта, за визначенням Канта, співпадає з єдністю

3) Логіка пристосовується до кожної галузі пізнання, зокрема до кожної фізичної теорії. У цьому випадку логіка не може утворювати ні апіорної форми чистого розуму, незалежної від всякого застосування, ні довільного синтаксису: навпаки, вона виражає певним чином зміст пізнання»¹.

Перша точка зору належить кантіанству різних відтінків, друга точка зору, вказує Февріє,—Вітгенштейнові, третя—Гонсетові.

Природознавці не тільки стихійно, від своєї науки приходять до висновків про залежність форми теоретичного мислення від змісту; вони ставлять питання про те, що формальна логіка не може задовольнити сучасного вченого, тому необхідно замінити її якоюсь іншою, вищою логікою.

Багато праць присвятив цьому питанню Гонсет. У 1935 р. він виступив на Паризькому філософському конгресі з доповіддю «Логіка як фізика об'єкта». В цій праці і в ряді інших довоєнних праць Гонсет показує, що логіка є сумарна фізика об'єктів, які сприймаються свідомістю; основою законів бівалентної, формальної логіки є закони існування (lois existenciels) звичайних об'єктів; те ж можна сказати про логіку пізнання мікрооб'єктів.

Таким чином, розвиток науки підводять частину вчених до думки про те, що форми мислення суть вираз змісту. Тим самим природознавством поставлене питання про діалектику суб'єктивності та об'єктивності у формах мислення.

трансцендентальної аперцепції². Об'єктивність мислення розуміється як апіоризм. Таке розуміння об'єктивності форм мислення переноситься неокантіанцями в суб'єктивний ідеалізм. Інакше розуміти об'єктивності значення форм мислення суб'єктивний ідеалізм не може, тому що він обмежується проблемою загальнозначимості форм мислення в їх практичному застосуванні, з по-

¹ P. Destouches — Fèvrier, La structure des théories physiques. P., 1951, стор. 3.

² Див. И. Кант, Критика чистого розуму, СПб, 1901, стор. 98—99.

рогу відкидаючи питання про об'єктивні джерела походження форм мислення.

У ході розвитку форм мислення самі форми стають об'єктом мислення. В статті «Від математики до філософії» Гонсет говорить про те, що «...дані спостереження можуть бути піддані тим же процедурам, що й логічні дані»¹. «Але ми щойно зробили відкриття: може бути формалізована сама логічна форма»². Таким чином, перетворення логічної форми в об'єкт мислення означає, що вона не просто підлягає вивченню, але узагальнюється і перетворюється, «формалізується». Поверховий розгляд створює враження повної відносності форм мислення, абсолютної залежності їх від мислячого суб'єкта. Цей момент зведений в односторонню філософську систему сучасним неопозитивізмом, який переніс висновки беркліанства щодо абсолютної суб'єктивності змісту мислення на форми мислення. І інакше розуміти суб'єктивності значення форм мислення суб'єктивний ідеалізм не може, тому що він суб'єктивізує зміст мислення.

Перед нами дві суперечливі тенденції сучасної буржуазної філософії, які висувають логічно несумісні концепції і призводять до нерозв'язних труднощів кожну школу. Старий паралогізм суб'єктивного ідеалізму набуває нової форми. Якщо існує тільки «Я», то як пояснити існування інших «Я»? Ось цей старий паралогізм, колективне «Я», об яке розбивають собі голови всі види соліпсизму. Нова форма цього паралогізму така: якщо зміст мислення абсолютно суб'єктивний, то суб'єктивна і форма, тобто кожна людина вільна у виборі форми свого мислення. Але як пояснити, що лише певні форми мають загальнолюдське, об'єктивне значення? Прикладом того, як суб'єктивний ідеалізм плутається в цій проблемі, служить стаття семантика Артура Папа (США) «Логічний емпіризм та раціоналізм»³, що являє собою поправки до трактування цих питань французьким неопозитивістом Луї Руж'є.

Руж'є іде по шляху повної ліквідації

всякої логічної необхідності. «Походження логічної необхідності,— пише він,— таким чином, полягає в дефініціях, які випливають з наших лінгвістичних конвенцій... Конвенції не є пізнавальними актами, вони передписані нашою волею. Ми нічим не обмежені в наших конвенціях, виключаючи необхідність існувати»¹. Далі, як бачимо, йти нікуди; виявляється, що форми мислення визначаються лінгвістичними конвенціями, а лінгвістичні конвенції — нашою волею. Семантистський суб'єктивізм служить у Руж'є основою для ірраціоналізму. В статті «Чи раціональний світ?» Руж'є критикує апіористику Джінса та Еддінгтона та доводить, ніби криза апіоризму означає кризу раціоналізму². Схвально про боротьбу Руж'є проти «апіористичного раціоналізму» пише і Пап.

Але Пап м'яко лає Руж'є за «перегин». Точка зору Руж'є, вказує він, це — точка зору раннього «логічного емпіризму»; «новітній» емпіризм повністю не знищує логічну необхідність. Карнап проводить різницю між основними логічними постулатами, «реченнями» (propositions) та «судженнями» (sentences), або «пропозиціональними функціями»; перші визначають правила дефініцій та ходу мислення і відіграють по відношенню до інших роль форм, законів мислення. Постулати суть результати лінгвістичних конвенцій, але в будь-які постулати входять і «логічні константи» — наприклад, V (знак диз'юнкції в математичній логіці), \equiv (знак еквівалентності) та ін.; вони і є логічною необхідністю. Таким чином, «новітній» емпіризм не наважується повністю викинути всяку об'єктивну, від «Я» незалежну логічну необхідність, але вона з'являється в неопозитивістській філософії у вигляді апіористичного привіска, суперечачи тому, що «логічні емпіристи» щойно говорили.

Отже, спроба зруйнувати поняття логічної необхідності, звести логічні форми до чогось довільного, чисто суб'єктивного призводить, з одного боку, до ірраціоналізму, що суперечить науці, і, з другого, до апіоризму, проти якого нібито виступає

¹ F. G o n s e t h, Des mathématiques à la philosophie. «Dialectica», vol. 9, № 35/36, 1955, стор. 234.

² Там же, стор. 233.

³ Див. А. Р а р. Logical empiricism and rationalism. «Dialectica», vol. 10, № 38, 1956.

¹ Див. А. Р а р. Logical empiricism and rationalism. «Dialectica», vol. 10, № 38, 1956, стор. 149—150.

² Див. L. R o u g i e r. L'Univers est-il rationnel? «Dialectica», vol. 9, № 35/36, 1955.

неопозитивізм. Сумлінних учених така безплідна, суперечлива та антинаукова концепція задовольнити не може. Г. Башеляр саме тому й користується у Франції впливом серед значної частини буржуазної інтелігенції, що проголошує лозунг — розвивати традиційний французький раціоналізм відповідно до нових успіхів науки. Передова стаття першого номера журналу «Dialectica», написана Гонсетом, засуджувала тих філософів, які відмовляються від «нашого віку», «нашої цивілізації», цінностей, створених віком; засуджувала філософів, які закликають «закритися в собі», «припинити думати» та «відмовитися від пізнання»¹. Пауль Бернайс в статті «До питання про ставлення до теорії пізнання Канта»² відмічає, що сучасна фізика приносить «іманентній філософії», як він називає філософію Маха, Авенаріуса та неопозитивістів³, не менше труднощів, ніж кантіанству. Засуджуючи вузьколюбий емпіризм неопозитивістів, Бернайс закликає вчитись у Канта визначати об'єктивність мислення. Глава «Мюнстерської школи» логічного емпіризму Г. Шольц в статті «Топологія часу в Кантовому розумінні»⁴ також закликає «зарозумілий позитивізм» вчитись у Канта «об'єктивуванню» відчуттів, тобто, за Шольцом, приведенню відчуттів у відповідність з нашими поняттями.

Таким чином, намагання вийти за межі неопозитивізму не привели у цих авторів ні до чого, крім варіації неокантіанських ідей. З цього приводу французький неокантіанець Лаш'єз-Рей з задоволенням зазначає в статті «Кантіанство і наука»: «Багато сучасних філософів і вчених не усвідомлюють, що вони не можуть без кантіанства вийти з філософії Берклі...»⁵.

¹ Цит. по «Dialectica», vol. 10, № 37, 1956, стор. 5.

² P. Bernays, Zur Frage der Anknüpfung an die Kantische Erkenntnistheorie. «Dialectica», vol. 9, № 33/34 und 35/36.

³ Історія зло посміялась над махістами, які колись дуже ображались, коли їх «плутали» з «іманентами». Як бачимо, тепер і махістів, і неопозитивістів на Заході об'єднують одним терміном — «іманент».

⁴ H. Scholz, Topologie der Zeit in Kantischen Sinne. «Dialectica», vol. 9, № 33/34.

⁵ A. Lachèze-Rey, Le kantisme et la science. «Dialectica», vol. 9, № 33/34, 1955, стор. 116.

Пауль Бернайс у статті «До питання про ставлення до теорії пізнання Канта» висловлює симпатії до однієї з хитроумних спроб поєднати Канта з неопозитивізмом — до філософії Фріса. Фріс намагається поєднати неокантіанство з неопозитивізмом так, щоб апіорні форми стали гнучкими, рухомими, а неопозитивізм одержав підтримку у вигляді теорії об'єктивних законів мислення. Свою схему він будує на основі кантіанського поділу свідомості на сферу трансцендентальної естетики, сферу розсудку (Verstand) та сферу розуму (Vernunft). Так, у першій сфері категорія часу проявляється як потік відчуттів, у другій — як апіорне, буденне поняття часу, в третій — як філософська категорія та категорія науки, наприклад, у фізиці Ейнштейна. Третя сфера є синтезом перших двох. Однак питання остаточно не розв'язане. Сказати, що природа поняття «час» у Ейнштейна полягає в тому, що воно є синтезом відчуттів та буденної «інтуїції» — значить нічого не сказати. У кантіанців форма та зміст мислення абсолютно чужі один одному, у Фріса ця обставина замаскована — форма і зміст взаємодіють, але це суто зовнішня взаємодія. Це й не дивно: якщо відкидається матеріальність світу, то тим самим відкидається об'єктивне джерело, яке тільки й може пояснити єдність форми і змісту мислення. У праці «Основи математики» (1926) Гонсет намагався примирити кантіанство, «інтуїцію», «здоровий глузд» з теорією, говорячи, що «наша інтуїція та так зване наукове пізнання істотно не відрізняються одне від одного»¹. В останніх своїх працях, зокрема в ряді статей, надрукованих в журналі «Dialectica», Гонсет говорить вже не про два, а про три аспекти та етапи пізнання: інтуїтивний (або раціональний), експериментальний (або емпіричний) та теоретичний. Дальший розвиток раціональних «очевидних» уявлень про просторові величини приходять до теоретичного пізнання, яке, як наприклад геометрія Лобачевського та механіка Ейнштейна, різниться від інтуїції відсутністю очевидності.

Гонсет стає знову перед трудностю, яку не вдалось обминути ні неокантіанцям, ні семантикам. Він хоче подолати її шляхом

¹ F. Gonsseth, Les fondements des mathématiques. P., 1926, стор. 107.

«діалектичного синтезу» емпіричного, інтуїтивного та теоретичного аспектів пізнання. В статті «Методологічні дослідження»¹, представляючи людину у вигляді певної моделі «робота», Гонсет зводить «інтуїцію» до особливостей «структури робота», нашої «мислительної структури», тобто до чогось у такій же мірі суб'єктивного та чужого змістові, як і Кантові апіорні форми. Глибокі положення Гонсета про зв'язок форми і змісту мислення повисають у повітрі. Гонсет обмежується декларацією про необхідність «релятивізувати чуттєві очевидності та суб'єктивізувати раціональні очевидності»². До подібних плоских висновків зводиться і спроба зробити «діалектичний синтез» трьох аспектів. Цікаві спроби в розв'язанні проблеми єдності форми і мислення робив Гонсет тоді, коли вивчав зв'язок геометричних понять з практики. Щодо цього важлива думка висловлена і Г. Дінглером у статті «Геометрія і дійсність»³. Дінглер висловлює думку, що форми мислення визначаються у практиці. Свою думку він пояснює прикладом роботи над визначенням поняття рівності — одного з основних понять геометрії. Щоб дати визначення, він вивчав на заводі точних приладів шліфування площин. «Абсолютна площина» досягається шляхом кручення трьох сталених пластинок у різних напрямках під великим тиском. Таким чином, поверхні цих пластинок стають рівними одна одній шляхом поступового суміщення всіх точок поверхні однієї площини відносно другої. Звичайно, «рівність» ця надзвичайно відносна — під мікроскопом від неї не залишиться і сліду; але тут важливий шлях, метод, яким у матеріальній практиці людина досягає того ступеня рівності площин, який їй практично необхідний. Хід думки, говорить Дінглер, повинен повторювати хід матеріальної, практичної дії. Спостереження за ходом виробництва привело Дінглера до уточнення аксіом конгруентності.

З цього прикладу Дінглер робить такі висновки: «Рівне не є таким природним предметом, як наприклад, гірський криш-

таль або яблуко»¹. Кажуть, щоб створити абстракцію рівності або точки, людина абстрагується від інших властивостей предметів. Але чим визначається напрямок абстракції? Дінглер відповідає: практикою. «Це визначення рівного дає повне збігання логічного та виробничого (духовної та фізичної дії) в поняттях рівного та прямого, оскільки ці визначення одночасно мають у собі і «виробничі вказівки»².

Тут явно видний підхід до розв'язання питання про єдність форми і змісту мислення. Логічна форма нерозривно зв'язана з виробничо-практичною діяльністю не тільки тому, що походить з практики, а й за значенням своїм — найабстрактніше визначення містить у собі «виробничу вказівку» в самій своїй логічній формі.

Дінглерові залишалося сказати, що оскільки логічні форми виникають у процесі матеріальної практики, то вони мусять виражати ті закономірності, яким підпорядкований матеріальний світ. Але цього кроку він зробити не може. Замість цього він говорить про «деформаційну свободу тіл», про здатність їх до змін під дією сили людини. Але Дінглер не помічає, що деформація разом з тим відбувається згідно з законами природи. В результаті практика для нього — «це не природа, а діяльність духа»³. І далі він намагається обґрунтувати свої положення семантистсько-прагматистським «операціоналістським принципом». Насправді «операціоналістський принцип» семантики стоїть значно нижче наведених міркувань Дінглера. Семантики відкидають аристотелівський принцип визначення поняття через рід та видову ознаку і заявляють, що у визначенні потрібно лише зазначити, що ми робимо і спостерігаємо, щоб одержати дане поняття. Оскільки семантики заперечують існування об'єктивної, матеріальної дійсності, практика у них носить характер суб'єктивно-ідеалістичного «досвіду»; в питанні про структуру логічного визначення вони головну увагу приділяють суб'єктивно-ідеалістичній трактовці

¹ F. G o n s e t h., Recherches méthodologiques. «Dialectica», vol. 9, № 33/34, 1955, стор. 167—168.

² Там же стор. 167.

³ H. D i n g l e r, Geometrie und Wirklichkeit. «Dialectica», vol. 9, № 35/36, 1955 und vol. 10, № 37, 1956.

¹ H. D i n g l e r, Geometrie und Wirklichkeit. «Dialectica», vol. 9, № 35/36, 1955, стор. 352.

² Там же.

³ Там же, стор. 354.

змісту понять, суджень, логічних визначень і т. д. Дінглер же, виходячи з визнання об'єктивної дійсності, що відображається в логічних формах понять, суджень і т. д., поставив у центрі питання про природу логічної абстракції з боку її форми. Однак чисто декларативне визнання об'єктивності світу та однобічне, ідеалістичне розуміння практики затримало його на півдорозі. Саме це привело його і до вульгаризації в питанні про природу неевклідових геометрій, до нерозуміння того, що і в найабстрактніших формах неевклідових геометрій також відбиті матеріальні процеси, закріплені в практиці.

Аналіз статей, що друкуються на сторінках журналу «Dialectica», ще раз під-

тверджує, що сучасне природознавство, за висловом Леніна, «народжує діалектичний матеріалізм». Нові філософські проблеми, які ставить дальший розвиток науки, не можуть бути розв'язані сучасною буржуазною філософією, і це штовхає зарубіжних вчених до стихійного матеріалізму та стихійної діалектики. Разом з тим, з розглянутого матеріалу видно, що ідеалістична філософія має серйозний вплив на буржуазних вчених Заходу, і необхідна величезна робота по викриттю реакційності та безплідності сучасної ідеалістичної буржуазної філософії та пропаганда єдино наукового світогляду — діалектичного матеріалізму.

М. В. Попович